

NÉMETH ZOLTÁN

Ellenőrizhetetlenségek összjátéka: az elnyomott elnyomottjának elnyomottja...

Megjegyzések Ardamica Zorán tanulmányához

1 Kálmán C.
György:
*Irodalomtudomány,
'90-es évek.*
Jelenkor, 1999/12.,
1274–1280.

2 Papp Ágnes Klára:
*A csirkepaprikás-
elmélettől a töltött-
káposzta-modellig.*
Bárka, 2010/3.,
67–73.

3 Gilles Deleuze –
Félix Guattari:
*KAFKA. A kisebbsé-
gi irodalomért.*
Qadmon Kiadó,
Budapest, 2009. 40.

Az utóbbi két évtizedben több oldalról is igényként vetődött fel a posztkolonializmus elméleti bázisának hasznosítása a (kortárs) magyar irodalmi térben. Kálmán C. György 1999-es tanulmánya¹ óta több helyütt Fried István, Orcsik Roland, Balázs Imre József, Scheibner Tamás, Faragó Kornélia és mások, illetve nemrég erőteljes formában Papp Ágnes Klára,² most pedig Ardamica Zorán vetette fel a fogalom használatának és felhasználhatóságának kérdéseit.

A posztkolonializmus ebben a diszkurzusban leginkább a kisebbségi irodalom, illetve a határon túli irodalom terminusához kapcsolódik, s az ide sorolandó alkotások értelmezésében lenne hasznosítható. A kérdés csak az, hogy melyik posztkolonializmus és melyik „kisebbségi irodalom”-fogalom mentén juthatunk érvényes eredményre. A Papp Ágnes Klára, Orcsik Roland és mások által említett Deleuze-Guattari-féle „kisebbségi irodalom”-konceptió valószínűleg nem sorolható ide, hiszen az az általában vett írás felforgató, forradalmi természetére utal, vagyis egy szigorúan meghatározott írásfajtára, a szembeszegülés nyelvhasználatának forradalmi feltételeire, amely csak a legkiválóbb írók sajátja. A magyar kontextusban használt nyelvi természetű kisebbségi irodalom tág halmaza minden bizonnyal nehezen hozható közös nevezőre a Deleuze-Guattari-féle felfogással. Csak egy jellemző példa a szerzőpáros könyvéből: „Hány ember él ma olyan nyelvben, amely nem a sajátja? Hányan vannak, akik már, vagy még nem ismerik saját nyelvüket, és rosszul ismerik azt a többségi nyelvet, amelyet használni kényszerülnek? A bevándorlók, s főként gyermekeik problémájáról van szó. A kisebbségek problémájáról. A kisebbségi irodalom problémájáról, ami azonban mindnyájunkat érint: hogyan szakítsunk ki saját nyelvünkéből olyan kisebbségi irodalmat, amely képes aláásni a nyelvet, és józan forradalmi vonal mentén elfolyatni azt? Hogyan lesz valaki saját nyelvnek nomádja, bevándorlója, cigánya?”³

Más természetű problémákat vet fel a posztkolonializmus terminusa. Merthogy első látásra valóban szinte természetes értelmezési keretként működik a posztkolonializmus a kisebbségi magyar irodalmak számára. Még 2005-ben, Onagy Zoltánnal beszélgetve utaltam arra, hogy a posztkolonializmus, kulturális antropológia vagy a feminizmus elméleti talaján állva létre lehetne hozni egy szlovákiai magyar irodalomtörténetet, irodalomkonstrukciót, ha volna rá igény.⁴ Ardamica Zorán (és Papp Ágnes Klára) is erre a természetes értelmezési keretre érzett rá, s járta be a lehetőség alkalmazhatóságának területeit. De ha kitekintünk a határon túli irodalmak természetes posztkoloniális viszonyaiból, azt láthatjuk, hogy a szakirodalomban jóval tágabb kontextusok is éppilyen természetes módon helyezkednek bele a posztkoloniális diszkurzusba. Scheibner Tamás utal arra, hogy a „gyarmati függőség” felvetése a térség kapcsán egyáltalán nem új keletű a magyar diszkurzusban, mind a török hódoltság, mind a Habsburg Birodalom időszaka a gyarmatosítás terminusa vagy szinonimái felől értelmeződött. Nem beszélve a Szovjetunió gyarmatosító politikájáról a térségben 1945 után. Ennek kapcsán Scheibner az 1988-as, nagy visszhangot kiváltott lisszaboni konferencián elhangzottakat hozza fel példának, amelyen „Škvorecký, Konrád, Danilo Kiš és mindenekelőtt Miłosz egy Tatjana Tolsztajával és Brodskijjal történt szóváltás során Közép-Európa létezésének dekolonizációs aktusként történő elismerését sürgették Kundera szellemében, illetve az orosz írókat gyarmatosító attitűddel vádolták, mivel azok kétségeiket fejezték ki egy efféle entitás létezése kapcsán. A vita során, ahogy az álláspontok fokozatosan mind merevebbekké váltak, Közép-Európa képzete szinte elválaszthatatlanul összekötődött a »gyarmat« fogalmával. Amint az eszmecsereben szintén részt vevő Susan Sontaggal egyetértve Miłosz mondta: »Közép-Európa [...] egy szovjetellenes fogalom, melyet az ott található országok megszállása provokált ki«, és éppen ez az, amiért az oroszok a *divide et impera* régi »gyarmatosító elvéből« kiindulva igyekeznek megszabadulni attól.”⁵

Ha innét nézzük, akkor a posztkolonialista nyelvhasználat szempontjából a következő a képlet: Közép-Európa alárendelt viszonyban volt a Szovjetunióval szemben, de Közép-Európán belül Magyarországon alárendelt viszonyban volt a Habsburg Birodalommal szemben, de Magyarországon és Csehszlovákián belül a szlovák nemzet alárendelt viszonyban volt a magyar és cseh nemzettel szemben, de Szlovákián belül a szlovákiai magyarság alárendelt viszonyban van/volt a szlováksággal szemben. Mindez azt is jelenti, hogy a posztkoloniális viszonyok természetességének helyébe a posztkoloniális viszonyok időben és kulturális emlékezetben összetorlódott viszonyainak összetettsége áll. Akkor tehát milyen posztkolonializmusról beszéljünk a szépirodalom kapcsán? Melyik posztkolonializmusról? Nem beszélve a kisebbségi magyarságon belül alárendelt helyzetben található roma társadalmakról vagy a kisebbségi társadalmakon belül kisebbségi viszonyban található „többségi” nemzetekről. Az aláren-

4 Onagy Zoltán: *Lezárt egy kor-szak... (Beszélgetés Németh Zoltánnal)* http://uj.terasz.hu/main.php?id=egyeb&page=cikk&cikk_id=7688

5 Scheibner Tamás: *Posztkoloniális kor-szak vagy posztkoloniális Kelet- és Közép-Európa?* http://www.ket-ezer.hu/menu4/2008_09/scheibner.html

delt alárendeltjének alárendeltjéről beszélünk? Arról a többszörösen alárendeltről, amely maga is elnyomóként viselkedik más relációban?

De más kérdések is felvetődnek. A posztkolonializmus kategóriájának érvényesítése mindig egy egész korpuszra, en bloc a kisebbségi irodalomra vonatkozik ebben a diszkurzusban. Talán nem szorul túlzott bizonyításra, hogy nem minden kisebbségi irodalomba sorolt mű jelenít meg posztkoloniális viszonyokat. Mi legyen ezekkel az alkotásokkal, hogyan lehet az általánosító tendenciákat kivédeni? A külső és belső posztkolonializmus kérdéséről van szó ebben az esetben. Tehát ha egy irodalmi mű ugyan a posztkoloniális viszonyok kontextusában jelenik is meg, egyáltalán nem biztos, hogy a mű világában is megjelennek ezek a viszonyok.

A posztkolonializmus Ardamica Zorán által felvetett kérdései abban az irányban is továbbgondolhatóak, hogy vajon lehet-e posztkoloniális irodalomtörténetet írni. Fried István egy egész egyetemi kurzusban tárgyalja a témát.⁶ A szlovákiai magyar irodalom mely alkotásai válnak részévé egy ilyen irodalomtörténetnek, s melyek nem?

Végezetül egy egyszerre kisebbségi, kulturaközi és gyarmatosító projekt elhelyezhetőségének problematikájára hívom fel a figyelmet: a Kalligram folyóirat és kiadó stratégiájára. A szlovákiai, pozsonyi székhelyű Kalligram Kiadó, amely a posztkoloniális viszonyok természetességéből kifolyólag tehát kisebbségi kiadó, a kortárs szlovákiai szlovák és kortárs magyarországi magyar irodalom egyik leginkább kánonképző kiadója is a kisebbségi irodalmak mellett. Ezek szerint a Kalligram kisebbségiként mint gyarmatosító lép fel a gyarmatosítóval szemben? A magyarországi Kukorelly Endre, Borbély Szilárd, Kőrösi Zoltán, a romániai Lovétei Lázár László és a szerbiai Lovas Ildikó pedig ebből a szempontból egy (az utóbbi esetekben kétszeresen) kisebbségi helyzet elszenvedői/élvezői? Az elnyomott elnyomottjának elnyomottja (közép-európai, magyar, szlovákiai magyar) mint fölérendelt jelenik meg ebben a posztkoloniális nyelvjátékban, helyzetben, s ez egyúttal az önviktimizációs hajlam felfüggesztődését vonja maga után.

Úgy tűnik, a posztkolonializmusnak mint természetes értelmezési keretnek a működését fel kell váltania a posztkoloniális viszonyok ellenőrizhetetlen összetettségét figyelembe vevő magatartásnak.